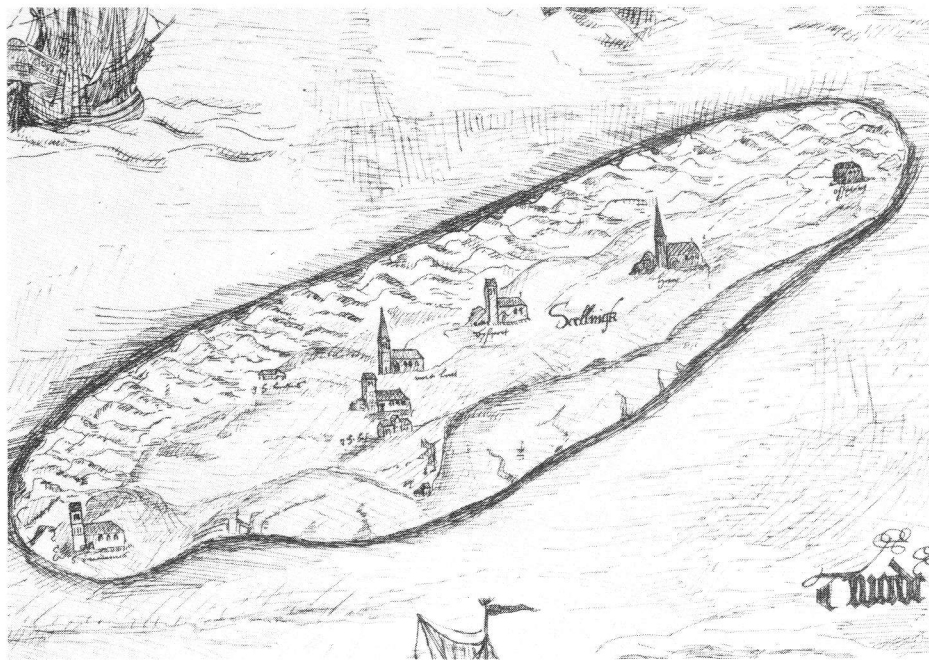

Een rondgang langs de historische kerken van Terschelling

In 1556 tekende Jacob Heeres een kaart van Terschelling, waarvan deze tekening een verduidelijkende reconstructie is. Van links naar rechts: de kerken van: West-Terschelling, Striep, Midland, Vijfpoort, Hoorn en Oosterend.

De vrij vlakke natuurlijke horizon van Terschelling wordt in letterlijke en figuurlijke zin doorsneden door tekenen van menselijke cultuur. De oudste uitingen in steen daarvan, zijn de kerktorens. Wie oude zeekaarten onder ogen krijgt, ziet dat het meest kenmerkende in het landschap de toren is, direct gevolgd door de caep of vuurboet. Zo ook op Terschelling. De kerken met hun torens, klein en groot, bedroegen in oude tijden niet minder dan zes. Een

rondgang hierlangs zal deels in gedachten moeten plaatsvinden, aangezien het beeld sindsdien nogal is gewijzigd. Voor de duidelijkheid zullen wij de huidige verkeerssituatie daarbij volgen: van West naar Oost, hoewel dit historisch gezien juist omgekeerd zou moeten zijn.

De Brandaris

Men komt aan in West-Terschelling bij een van de meest markante herkenningpunten: de Brandaris, aan de voet waarvan zich Nederlands enige na-

* Ds. F. A. Wiersma is hervormd predikant op Terschelling sinds 1973.

Het interieur van de hervormde kerk te West-Terschelling met de 17de eeuwse kansel en op de achtergrond een scheepsmodel uit 1928.

tuurlijke baaivormige haven vleit. De naam van deze machtige vuurtoren brengt ons direct al de kerkgeschiedenis binnen, verwijzend naar de Ierse heilige St. Brendan, die in de VIIe eeuw geleefd zou hebben en bekendheid verwierf door zijn grote reislust, maar vooral door de manier waarop hij zijn avonturen heeft beschreven. Het verbaast ons niet de naam van zo'n groot zeezeiler te horen noemen, wanneer wijzelf nog maar net voet aan wal hebben gezet op Schellinger bodem. Maar de plaats waar de eerste kerk van 't Westeind heeft gestaan, zijn we dan al voorbij, want daar vaart nu de boot. In 1323 sluit de toenmalige richter van het eiland, Claes Popma een overeenkomst met de stad Kampen, om een "voertoren" te bouwen (verreweg het meeste materiaal moest immers uit het Duitse achterland langs IJssel en Zuiderzee worden aangevoerd, waarbij de Hanzestad Kampen een belangrijk knooppunt was). Waarschijnlijk is hiermee de grondslag gelegd voor het dorpje

West-Terschelling. Maar na twee en een halve eeuw wordt deze grondslag door de zee genomen: in 1593 gaat de oude toren verloren en de er tegenaan gebouwde kerk (kapel?) met het kerkhof is dan al verdwenen. In hetzelfde jaar nog, wordt een nieuwe toren gebouwd, echter met zoveel haast dat het bouwwerk meteen weer instort. In 1594 verrijst de toren zoals die er nu min of meer nog staat, gerestaureerd en wel; maar voor de kerk is dan geen plaats meer. Tenzij men genoegens wil nemen met een wat meer naar achteren gelegen plaats aan de Lage (= de opslag, nl. voor de torenbouw) dezelfde straat die nu Torenstraat heet.

De hervormde kerk te West-Terschelling

Bescheidenheid siert niet alleen de ligging, maar ook het uiterlijk van het kerkgebouw van West. Een eenvoudige zaalkerk, geheel ommetseld, zodat van het oorspronkelijke opgaande werk uit

het midden van de XVII eeuw niets meer te bespeuren valt. Inwendig overheerst (zoals het goed reformatorische kerken van oudsher betaamt) de XVII eeuwse preekstoel met doophek. Dit laatste fungeert niet alleen als afscheiding van de kerkeraadsleden en "gewone" gemeenteleden, maar ook als optische overgang van de hooggeplaatste kanselkuip naar de zitplaatsen in het schip. De lessenaar van voorlezer en -zanger herinnert aan een te vroeg verlaten traditie, die binnen het liturgisch kader van de tegenwoordige tijd weer nieuw leven krijgt in de persoon van de cantor. De geldkist (XVII eeuw) vormt de solide basis voor het uit 1928 daterende scheepsmodel "Everdina". Het orgel uit 1939 waarin gebruik was gemaakt van voor die tijd zeer moderne vindingen (fa. C. Verweij's uit Amsterdam) bleek in 1977 niet meer bruikbaar, zodat men moest omzien naar een "nieuw" exemplaar, dat werd gevonden in de gesloten Zuiderkerk te Den Haag: in 1892 vervaardigd bij de beroemde Utrechtse orgelmakers Bätz-Witte. Het bijzonder fraaie Avondmaalservies uit 1682 draagt de afbeelding van het Terschellinger wapen.

De drie zerken, die in de kerk liggen, zijn van de Drossaard en Rentmeester Robbé (1797) en van de Secretaris Wulp met zijn vrouw (1800 en 1813); onder de kansel ligt de steen van de eerste eigen predikant van West: Iohannes Grevenstein, van wie vermeld wordt dat hij "steets met volle lust . . . Gods volk ten hemel leyde en voortging op dien wegh met leer en leven beyde". Hij stierf in 1669 drie jaar nadat het dorp door de Engelsen in brand was gestoken. Ter gelegenheid daarvan belegde de dominee een kerkeraadsvergadering in Harlingen, om plannen te maken voor de wederopbouw. Bij die brand merkt een ooggetuige op: "Het schijnt datse de Kerck niet hebben willen sparen/maer oock aenstaken. Want de deure en 't voorpoortael was mede affgebrandt. Doch

door Godes bewaringe/en was de vlam niet voortgegaen/en dat Godshuys verder ongeschendt gebleven." Dezelfde ooggetuige — de vlielandse predikant ds. Den Heussen — vermeldt dat behalve enige 'behouden huizen' vrijwel het gehele dorp in vlammen is opgegaan. Maar wie nu door West wandelt, zal vele oude geveltjes zien waarop een jaartal prijkt dat steeds jonger is dan 1666 — het jaar "van d'Engelsche Furie".

De doopsgezinde vermaning te West-Terschelling

Bij diezelfde wandeling zullen wij nu de Molenstraat aandoen, een naam die herinnert aan een bedrijf dat sinds 1876 niet meer in West wordt uitgeoefend, toen de molen vandaar naar Formerum werd verplaatst, in verband met het afslaan van de kust. Zo is er alleen nog de straat en aan die straat ligt de Doperse Vermaning — het gebouw van de oudste protestantse gemeente op het eiland.

Vrij kort na het doorzetten van de Reformatie kwam in de XVIe eeuw doperse lekenprediker Leendert Bouwens naar Terschelling om er te preken en te dopen. Uit zijn bewaard gebleven aantekeningen blijkt dat hij over het hele eiland zijn werkterrein vond. Helaas bleef de zo welig op het kerkelijk erf tierende splijtzwam ook de vreedzame Mennisten niet bespaard: er ontstonden scherpe tegenstellingen tussen "grof/-grau" en "fyn" (in contemporaine termen: rekkelijken en preciezen). Op zeker moment waren er zelfs vier vermaningen: zowel te West als te Midsland van elke richting één. Van deze vier bleef uiteindelijk toch één gemeente over, die onderdak vond in een zaalkerk, in 1850 gebouwd op de fundamenten van de oorspronkelijke "fyne" vermaning. Vastgebouwd aan de pastorie, wordt enigszins de suggestie gewekt van een schuikerk. Omdat daarvoor uit het oogpunt van verdraag-

De statige gevel van de doopsgezinde vermaning met pastorie uit het midden van de vorige eeuw.

zaamheid geen reden is geweest, zal de aanleiding van deze teruggetrokken ligging wel dezelfde zijn geweest als bij de bouw van de grote kerk: men wilde in het centrum bouwen, maar de nodige ruimte vóór aan de straat ontbrak door bestaande oudere bebouwing. Zo kwam half naast, half achter de pastorie de oplossing. De in 1847 gebouwde pastorie heeft de Doopsgezinde broeders en zusters samen met het kerkgebouw f 4800,— gekost! Het interieur is kenmerkend voor de "doperse eenvoud": de in houtkleur geverfde mannenbanken omringen het vierkant met stoelen voor de vrouwen.

Het prachtige zilveren Doop- en Avondmaalsstel laat echter met zijn barokke vormen van die eenvoud niet veel zien; het dateert uit de XIXe eeuw en is een geschenk van Maria Wybrands Rotgans. De beide gebrandschilderde ramen ter weerszijden van de kansel zijn eveneens een geschenk. Zij werden in 1910 vervaardigd in Jugendstil door de haagse glazenier E. W. F. Kerling. De teksten zijn Lucas 7:47 en

Marcus 10:14. Het orgel werd vervaardigd door een inmiddels niet meer bestaande firma uit Goes. Bij de restauratie van 1978/79 (ingebruikneming op 4 maart 1979) bleek op een pijp van het prestant register vermeld te staan dat Pierre Eschauzier deze als eerste pijp in het orgel plaatste op 22 augustus 1910. Restauratie en uitbreiding (tot 372 pijpen) en werden uitgevoerd door de Enkhuizer orgelmaker Jan Bruijn. In de zestiger jaren van deze eeuw werd het ook hier aanwezige doophek verwijderd.

Na de brand van 1666 heeft er, naast de algemene acties tot wederopbouw, een aparte actie plaatsgehad voor de Doopsgezinden: "Volgens de hier aanwezige bescheiden werd aan een aantal huisgezinnen behorende tot de Mennonieten . . . ieder van Fl. 300 tot Fl. 500 renteloos voorschot gegeven voor den opbouw hunner woningen". De Amsterdamse Doopsgezinden brachten voor hun medegelovigen ook nog eens f 1100 bijeen. Het woord "Vermaning" betekent

overigens niet een moralistische zedenpreek, maar: aansporing, nl. om te leven naar de Evangelische maatstaven. Pastorie en kerk worden geflankeerd enerzijds door het (fraai gerestaureerde) armhuis van deze gemeente, anderzijds door een zgn. commandeurswoning, herkenbaar aan de "balk" van rode steen in de voorgevel.

Andere kerken te West-Terschelling

De overige kerken in het dorp zijn historisch gezien van minder belang. De Gereformeerde kerk aan de Burgemeester Reedekerstraat werd na de oorlog gebouwd ten behoeve van een gemeente die ontstond doordat het veelal uit Harlingen afkomstige personeel op de schelpenzuigers van rederij Doeksen vroeg om gereformeerde diensten. Deze werden dan ook in 1889 voor het eerst gehouden, zodat dat jaar als officiële stichtingsdatum voor de Gereformeerde Kerk van West-Terschelling geldt.

Bijna vier eeuwen gingen aan de Reformatie voorbij, voordat de

Rooms-Katholieke Kerk weer op het eiland verscheen.

Op 6 november 1945 werd de eerste H. Mis opgedagen in een tuinhuisje. Het jaar daarop werd de parochie opgericht onder verantwoordelijkheid van de Franciscanen. Na dertig jaar ging het pastoraat over naar de Augustijnen en sinds 1977 geschiedt de geestelijke verzorging van Terschelling en Vlieland onder verantwoordelijkheid van de Cisterciënsers. De kerk in West werd in 1967 in gebruik genomen als St. Brandanuskerk, zodat op deze wijze een zeer oude traditie weer tot leven kwam. In 1978 werd hierin een ceramische uitbeelding aangebracht van het leven en de reizen van de patroonheilige, van de hand van de cisterciënser monnik Raymundus van Kessel.

Behalve bij de Doopsgezinde Vermaaning zijn bij de drie Hervormde kerken de voormalige armhuizen ook nog aanwezig. In West als groepsverblijf voor "kansarme groepen"; in Midsland een leuk gerestaureerde samenvoeging van drie "diaconiehuuskes" tot een zaal voor allerlei kerkewerk, met een

De katholieke St. Brandanuskerk te West-Terschelling wordt naast de misviering ook voor andere doeleinden gebruikt.

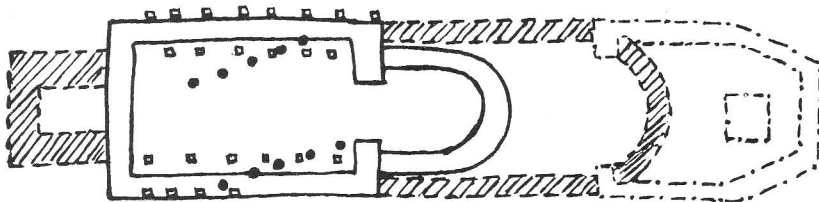

aangebouwde aula. In Hoorn nestelt een oud éénkamerwoninkje zich aan de voet van de "Sjouw": de tijdbal (van riet) die vroeger werd gehesen om degenen die op het land aan het werk waren te melden dat het etenstijd was.

De strieper kerken

Wanneer wij West-Terschelling nu in oostelijke richting verlaten, langs de vlekken Stattum, Hee, Horp, Kinnum en Kaart en de lintbebouwing van Baaiduinen, komen wij niet alleen geografisch, maar ook kerkelijk gezien bij het hart van Terschelling. Even ten zuiden van Midland verrijst aan de Hoofdweg de kerkhofheuvel van Striep (een samentrekking van *suder-ryp* = zuidkant en niet *see-ryp*: zeerijp!). Een heuvel die voedsel heeft gegeven aan de sage van het Stryper wyfke, dat in haar onschuld de engelse troepen op de vlucht heeft gejaagd: op de vraag van de brandstichtende Engelsen wat voor heuvel daar vóór hen was, antwoordde zij — doelend op de grafstenen en -palen — dat ze daar bij honderden stonden en bij duizenden lagen. De Engelsen dachten aan een hinderlaag en sloegen op de vlucht . . . Dat was in 1666 en toen stond er al geen kerkgebouw meer. Toch is het hele kerkelijke leven hier op deze plaats begonnen. Bij een bodemonderzoek tussen 1966 en 1970 bleek zich in deze heuvel een rijk stuk kerkgeschiedenis te hebben opgehoopt. Niet minder dan vijf verschillende kerken volgden elkaar hier op. De

oudste, een tentvormige kapel van hout moet al rondom 900 zijn gebouwd: een kamertje van een kerk, zes bij 5,80 meter, een beetje uit het lood (niet helemaal georiënteerd) — ziedaar het eerste Schellinger kerkgebouw! Later heeft men er een groot grafveld overheen aangelegd, om dan toch weer te komen tot een nieuwe kapel: nu wel goed oost-west en groter, elf bij bijna negen meter, met "pilaren" die de ruimte in een schip met zijbeuken verdeelden. Daarna komen er drie stenen kerken in successie! De eerste van tufsteen (per schip uit Duitsland ingevoerd!) en vrijwel gelijk aan de houten voorganger, maar in de oostmuur komt een doorgang naar een halfrond gesloten koor — opgetrokken rond 1100. In de eerste helft van de XIIe eeuw heeft een belangrijke uitbreiding plaats: het koor wordt aanzienlijk vergroot naar het oosten en aan de westzijde wordt een forse toren geplaatst. Uiteindelijk wordt in het begin van de XVe eeuw het koor nog verder uitgebreid, maar nu met baksteen. Wie tegenwoordig na de restauratie op de Stryper heuvel staat, kan het spoor naar die langvervlogen tijden terugvolgen, omdat alle funderingssporen in weerbestendig materiaal zijn uitgebeeld, omgeven door een wel wat erg parkachtige aanleg. Sporen van de oude toegangspoort zijn ondergronds gebleven, aan de kant van het (inmiddels eveneens gerestaureerde) baarhuisje, waarin zerken en zerkfragmenten zijn opgesteld. Het is goed om boven op de heuvel van het uitzicht te

Reconstructie van de kerken op het Strieper kerkhof, naar een tekening in "Terschelling . . . 't Strieper wyfke" (Terschelling 1974, p. 9).

● *ronde betonpalen, houten kapel rond 900*; ■ *vierkante betonpalen, houten kerk rond 1000*; — *muur/vloer koperslakkeien, tufstenen kerk rond 1100*; *~~~~~* *muur koperslakkeien, uitbreiding in tufsteen XIIe eeuw*; *|||||* *muur en altaarplaats koperslakkeien, uitbreiding baksteen (na midden XIIe eeuw) XVe eeuw*.

genieten en even te fantaseren over dat enorme gebouw dat het geestelijk en wereldlijk leven van het eiland een tijdlang heeft gedomineerd. Niet ten volle echter, want in de schaduw van deze kerk stond het slot van de Arembergs en pastoor Jan Jarichs die zich kennelijk wat al te reformatorische opmerkingen veroorloofde, werd nog in 1568 door de gravin van Aremberg hoogstpersoonlijk van het eiland gestuurd. Maar een jaar later was hij alweer terug, met de geuzenvloot; als vlootpredikant?

Een apart hoofdstuk vormen de stoepalen die op het kerkhof van Stryp staan. Oorspronkelijk ter afsluiting van de stoepbanken ter weerszijden van de voordeur — zoals er in de "buren" van de dorpen nog enkele te zien zijn. Uitgevoerd in verschillende stijlen, met diverse motieven, werden zij zozeer symbool voor hun eigenaar, dat zij hem/haar ook als grafsteen dienden. Zo prijken zij nu nog als bekroning van dit historische monument.

De vrij geringe afstand tussen de (voor eilander begrippen in elk geval grote)

kerken van Stryp en Midsland, moet gezocht worden in de hele samenstelling van het eiland uit ook bij hoogwater droogblijvende duintoppen, die bewoonbaar waren. Met een enigszins geoefend oog zijn die hoogten en laagten ook nu nog vanaf de heuvel te onderscheiden. De weg die hiervandaan naar de dorpskom van Midsland voert, heet dan ook de **Westerdam**. Beide kerken zullen vóór de aanleg van deze dam ook lang niet altijd bereikbaar zijn geweest voor de parochianen van de "overkant".

De kerken te Midsland

Sinds de aanleg en verzwaring van dijken die op de duinenrij aansluiten, is het gevaar voor een overstroming vrijwel verdwenen en de Westerdam is nu de toegangsweg tot de Dorpskom van Midsland. Aan de oostzijde ervan verrijst het hoge lessenaarsdak van de Rooms-Katholieke toeristenkerk — een tentkerk — die is gewijd aan St. Petrus de Visser. In 1960 gebouwd onder leiding van de architect P. Starmans, is het gebouw nu alleen in de zomer-

De katholieke kerk te Midsland, in 1960 gebouwd door P. Starmans. De kerk heeft het uiterlijk van een forse tent (recreatiekerk).

maanden in gebruik. Een bijzonder fraai voorbeeld van hedendaagse kerkelijke kunst is de kruisweg van de hand van de Harlinger kunstenaar Jan Murk de Vries.

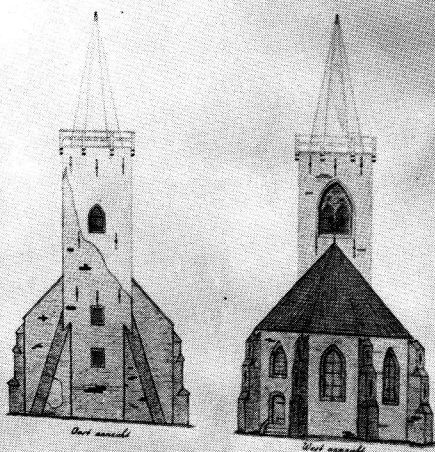
Middenin Midsland staan we op de "navel" van het eiland, ook in sociaal-culturele zin. Hier was lange tijd de "Regeering" gevestigd, voor wie in de kerk nog steeds een aparte bank is gereserveerd. Van hieruit ook verzorgden de hervormde zieleherders hun schaapjes over het gehele eiland. Te beginnen met de eerwaarde Suffridus Pauli, die reeds in 1578 uit Oosthuizen werd beroepen. Vanaf 1654, wanneer West een eigen herder krijgt in de persoon van ds. Grevenstein, worden de plaatsen "om Oost" vanuit Midsland verzorgd. Dit blijft zo tot 1860 wanneer ook Hoorn een eigen predikant krijgt. Het huidige kerkgebouw weerspiegelt weinig van deze eer(bied)waard(ig)e historie. Het kwam in de plaats van een éénbeukig, gothiserend gebouw van zeven travéeën, voorzien van een Hollands-aandoende toren met een hekje om de spits (pas in 1942 bestuurlijk van Noord-Holland naar Friesland "overgegaan"!). Een naderhand gemaakte tekening van de opzichter Oosterbaan (1881) toont extra zware steunberen aan de zuidkant en diagonaal op de westhoeken van de toren. In 1872 is er al sprake geweest van een algehele

Tekening van de middeleeuwse kerk te Midsland die in 1880 is afgebroken.

SCHETSTEKENING DER OUDE KERK EN TOREN

TE

MIDSLAND OP TERSCHELLING.

afkeuring door de Rijkswaterstaat.

Bij de nieuwbouw zoals die er thans staat, mag de naam van de toenmalige predikant niet onvermeld blijven: ds. W. J. Wouters, een man van groot gezag bij zijn gemeenteleden, voor wie kinderen op de loop en huisvrouwen aan het werk gingen. Hij was tevens administrateur van de kerkvoogdij en tenslotte bekend met of verwant aan de Helderse aannemer Daalder. Bij stemming op 16 augustus 1879 wordt een voorstel van de president-kerkvoogd W. J. Bakker om een nieuwe kerk te bouwen, verworpen, nadat men er "veel over (heeft) gediscuteerd . . . of men in dit najaar de lang vroegere besprokene nieuw te bouwen kerk" zal aanbesteden. Maar reeds op 21 februari 1880 wordt een tekening van de heer Daalder in ogenschouw genomen, de volgende maand wordt er een bedrag van f 26.000,— begroot en op 20 maart 1880 heeft de aanbesteding plaats. Aangezien niemand van de tien (plaatselijke?) gegadigden zich geroepen of in staat acht hierop in te gaan, bleef alleen de firma Daalder over. De kerkvoogdij krijgt toestemming om de benodigde gelden te lenen, met de "binnenkerkelanden" als onderpand. Nadat op 14 juni 1880 de eerste steen is gelegd en de oude kerk dus moet zijn afgebroken, wordt het nieuwe gebouw al op de eerste april 1881 in ogenschouw genomen, "waarna met algemene stemmen het werk, door den aannemer verricht werd goedgekeurd en naar behoren opgeleverd". Inmiddels heeft de heer Bergman te Heiligerlee dan al de opdracht gekregen om een nieuwe klok te gieten van 480 kilo, tegen inneming van de oude. Deze oude klok echter uit 1512 is op de een of andere wijze terecht gekomen in de R.K. kerk te Schagen. Hij draagt het opschrift:

"Sanctus Willibrordus bun ick ghieheten

Dye Perrochianen van Midslands hebben my laten ghieten

In 't jaer ons Heeren MCCCCC XII

Heer Tyerk Pastoor".

En daaronder:

"Dum trahor audite voco vos ad gaudia vite Iohannes Bremensis me fecit"

Aan de andere kant:

"Wybrant Hotthye sone Pieter Meynert soen Gerrouw Sipke soen ade Hoenye Kerck Foeghede do ter tyt"

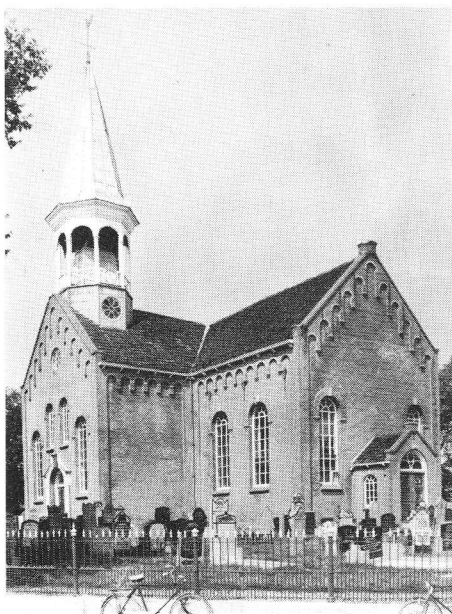
Daaronder uit veel later tijd:

Soror Susanna Bruggemann
me dd 24 Julii 1882"

De heilige van de klok hoeft niet de schutspatroon van de kerk te zijn en waarschijnlijk was de mezlanzer kerk aan St. Nicolaas gewijd. Bedenkt men dat hier in oude tijden ook nog zoiets als een aanlegplaats voor schepen moet zijn geweest, dan is deze beschermheilige van kinderen, maar vooral ook van zeevarenden hier bijzonder op zijn plaats. Maar nu de oude kerk verdwenen is, hebben wij dus te maken met het Daalderse bouwwerk, in een stijl die ook elders op het eiland zijn hand verraadt, zoals het wacht-huuske "Het Wakend Oog" bij de ha-

ven en het gemeentegebouw "Ons Huis" te Hoorn. Een kruisvormig gebouw van soms twijfelachtige constructie, maar met een charmant torentje, dat voor de verre omgeving beeldbepalend is.

Een ruimte plaats biedend aan 400 (!) personen (op speciaal verzoek van de kerkvoogdij), met twee kraken (galerijen) en een orgelbalkon. Hierop werd in 1896 door de fa. Kruze te Leeuwarden (nu: Bakker & Timminga) een eenvoudig maar welluidend eenklaviers orgeltje geplaatst. Dit gebeurde vooral op aandringen van de notabelen, die kennelijk niet wilden achterblijven bij de Hoorner kerk, die al twee jaar eerder een dergelijk instrument van dezelfde firma had aangeschaft. Voor f 3800,— wordt het orgel geleverd, nadat de heer Kruze speciaal voor deze transactie was overgekomen. Opvallend is hoe men bij de nieuwbouw is omgesprongen met het oude materiaal. De grafzerken van het voorgeslacht werden

De huidige hervormde kerk te Midland, gebouwd 1880-'81.

Grafzerk uit 1622 voor de ingang van de kerk te Midland.

Het interieur van de Midlandse kerk. Rond de kansel het doophek met een doopboog.

De gereformeerde kerk te Midland, gebouwd in de vijftiger jaren.

Een der vier beschildeerde zijkten van het 17de eeuwse diakonie-offerblokje te Midland. Aan deze zijde van het wapen van Prins Maurits.

verzaagd tot drempels of gebruikt als "vloerbedekking" in de bijruimten. In het beste geval buiten neergelegd om daar ten onder te gaan aan de weersinvloeden, bv. bij de noord- en zuiddeur (van Reynegom en Bos). Inwendig zijn er weinig bijzonderheden. De drie mooie koperen kronen zijn de enige getuigen van vóór de bouwtijd.

Bizonder interessant is een offerblokje van de diaconie — later geannexeerd door de kerkvoogdij — waarop zich behalve het Nederlandse en Terschellinger wapen, tot veler verbazing ook het wapen van Prins Maurits vertoont. Een eenvoudig houten kistje met slot en haken, prachtig gekleurd, maar de XVII-eeuwse band met het Oranjenhuis is vooralsnog onopgehelderd gebleven.

Tussen Midsland en Hoorn

Wanneer wij Midsland nu aan de oostkant verlaten, komen wij langs het Gereformeerde kerkje, dat uiteindelijk in de plaats is gekomen van de (nog als zodanig herkenbare) in 1892 gebouwde "schuilkerk" achter het woonhuis aan de Zuidmidslandweg 18, dat als pastorie dienst deed.

Voortgaand naar het oosten, door Landerum en langs Formerum, wordt de weg vrijwel loodrecht doorsneden van noord naar zuid door een dwarsweg, het Jit (= gat, zoals in bv. Vliegat, dus een oude waterloop) genaamd. Na het huis op de zuid-oosthoek van deze kruising komen wij aan een stukje weiland waar vroeger kapel en kerkhof "de Vijfpoort" zijn geweest. Dit heiligdom was gewijd aan St. Petrus, een waardig voorganger van de huidige toeristenkerk bij Midsland. De sporen van dit verdwenen gebouw zullen hopelijk nog eens aan het licht worden gebracht.

Wanneer wij het lekkerste voor het laatst bewaren en de kerk van Hoorn nog even voorbijgaan, zien wij in Oos-

Ten noorden van Midsland bouwden de gereformeerden in 1967 de ET-10 kerk. Kerk en nevengebouwen staan de hele week ten dienste van de vele vakantiegangers. (Foto. A. Roos).

terend de weg gekruist door de Lykweg; ten zuiden hiervan verheft zich in de polder een grazige heuvel: overblijfsel van de stins der Popma's, die vlakbij hun huis een eigen kapel hadden gebouwd in 1330. In het begin van de XVIe eeuw moet de stins zijn afgebroken, de fundamenten van de kapel zouden onder het huis op de (zuid-oost)hoek moeten liggen. Blijkens één kaartfragment uit ca. 1524 was deze kapel gewijd aan St. Alexis. Alexius nu was de zoon van een belangrijkromeins senator, die op zijn huwelijksdag zijn bruid verliet om in armoede te gaan leven. Als bedelaar kwam hij bij zijn familie terug, die hem onherkend opnam en een plaats onder de trap toedeelde; eerst na zijn dood werd hij herkend en voor deze onthechting werd hij later heilig verklaard. Zijn naam laat zich echter op geen enkele wijze inpassen in de eilander "heiligenkalender", zodat we hier zeer waarschijnlijk met een apocriefe vermelding te doen hebben.

De kerk van Hoorn

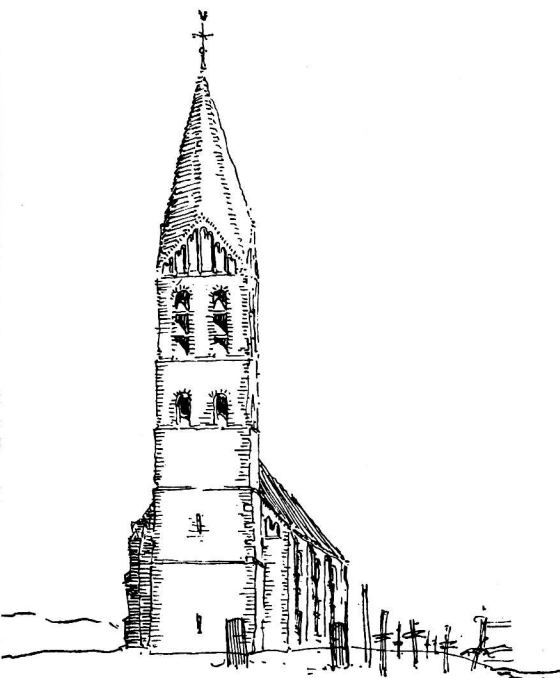
Duidelijker (maar ook niet helemaal zeker) is het met de patroon van de kerk van Hoorn gesteld: Johannes de Doper, in de volksmond meestal afgekort tot Sint Jan.

Een kaart van Peeter Janszen uit Harlingen (1588) schrijft boven deze kerk: "S. Janstooren" en de atlas van Christianus Sgrooten (1592): "S. Johans horn". Dit gebouw mag als sluitstuk van de rondgang langs de eilander kerken tevens een samenvatting zijn van een stuk eilander kerk(bouw)geschiedenis. Zo zullen Midsland en Stryp er ongeveer uit hebben gezien, zij het met veel meer tufsteen en hogere torens. Maar die vorm heeft Hoorn zelf ook gekend: een hoge toren (ca. 35 m). dienend als baken in zee, maar ook een richting-aanwijzer voor het geestelijk leven op het land. Deze tweede functie geldt nog steeds; aan de eerste kwam in 1843 een einde, toen het Departement van Marine subsidie weigerde voor het herstel van de eens zo indrukwekkende geheel gemetselde romaanse spits.

Bij de restauratie (1963-69) is de sindsdien ontstane situatie geconsolideerd: een met zink beklede spits als bekroning van het tot de helft ingekorte torenlichaam. Diezelfde restauratie heeft zoveel mogelijk de sporen van een rijk verleden weer in zicht gebracht, met alle lidtekens die in de loop der eeuwen aan het gebouw zijn toegebracht. Wat onzichtbaar bleef, zijn de verschillende bouwfasen waarin de kerk tot stand kwam. Het zal begonnen zijn in de tweede helft van de XIIIe eeuw met de bouw van een kleine romaanse kapel met kleine hooggeplaatste ramen (nog in de noordmuur te zien) en een ronde koorafsluiting. De bekende stichtingssage van een koe die de plaats van het gebouw moet bepalen, is ook aan de bouw van deze kerk verbonden. Dit middel werd ter hand genomen door twee vrouwen die hun mannen zielerust wilden verschaffen

West- en zuidzijde van de kerk te Hoorn.

Reconstructie van de middeleeuwse toren te Hoorn door Ir. K. I. Ruige, uit: "Mededelingen betreffende . . . de kerk te Hoorn" (Hoorn 1967, p. 43).

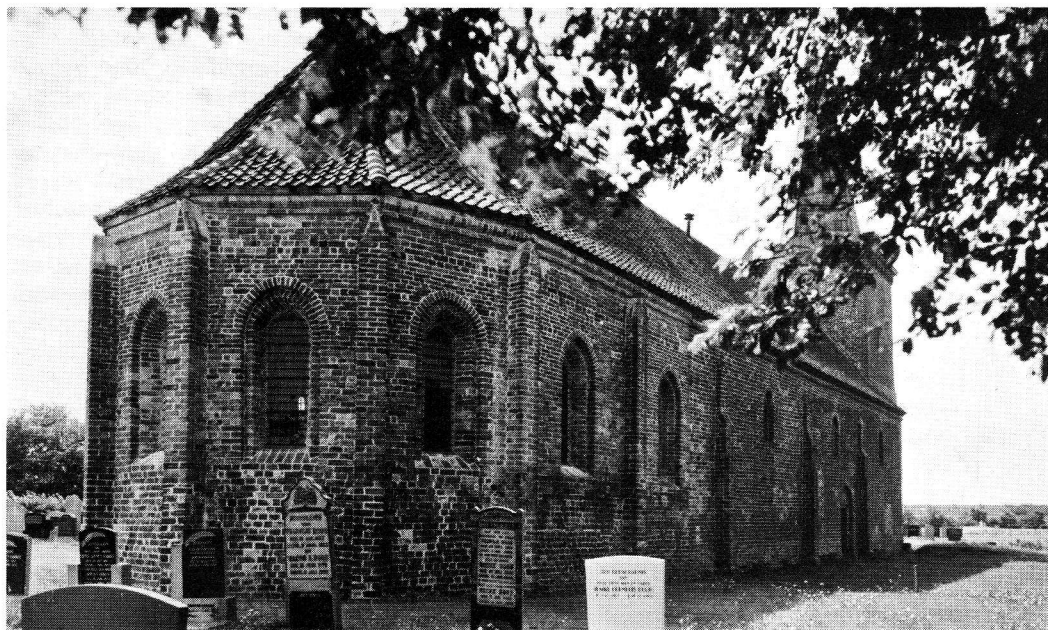
De noordzijde van de kerk te Hoorn. Rechts het romaanse deel uit de 12de eeuw met hoge smalle vensters en een rondbogige ingang; links het later toegevoegde koor.

door Hoorn een kerk te geven, maar het niet eens konden worden over de plaats. De koe bleek voorkeur te hebben voor een stukje moeras, dat door ophoging bouwrijp werd gemaakt. Een andere versie wil, dat men dit stuk grond helemaal niet geschikt vond en een eindje verder aan het bouwen ging, waardoor nu de vrouwen op hun beurt weer van hun zielerust zijn beroofd. Al

deze onrust heeft echter geen invloed gehad op de kapel, die rondom 1300 een enorme toren rijk werd en daarmee meteen het hoogste punt van het eiland vormde.

De kapel wordt in deze periode ook overwelfd met eenvoudige vierkante romaanse gewelven. Een volgende fase vormt de uitbreiding met een veelhoekig, eveneens overwelfd koor, waarin

De oostzijde van de kerk met het vijfzijdig gesloten koor dat spitsbogige ramen kreeg en waarschijnlijk uit de tweede helft van de 13de eeuw dateert.

Aan de zuidzijde werd de romaanse ingang in de gotische periode vervangen door deze rijk geprofileerde ingangspartij met vier rechthoekige nissen boven de deur. Een soortgelijke ingang heeft de kerk te Finkum.

grotere lancetvormige vensters werden aangebracht. Dit werd waarschijnlijk gebouwd in de tweede helft van de 13de eeuw.

Daarmee is de huidige plattegrond van de kerk vastgelegd. Verdere veranderingen betreffen het verdwijnen van de gewelven en de toren, alsook het inbreken van steeds grotere vensters. Belangrijk is de opmerkelijke, rijk versierde ingangspartij, een waardige toegang naar de inmiddels tot dekenale kerk verheven ruimte.

De XVIIIe en XIXe eeuw worden voornamelijk gekenmerkt door verschillende pogingen zich te weer te stellen tegen het naderende en onafwendbaar lijkende verval. Dat is pas bij de jongste restauratie (voorlopig) gelukt.

Het interieur

Inwendig is dat een nogal ingrijpende zaak geweest. Alle pleisterwerk is verwijderd, de preekstoel (plm. 1600) werd vanuit het koor naar de noordwand verplaatst, zodat nu alle ruimte in het koor vrij is voor de unieke Avond-

maalstafel. Deze dateert uit ongeveer 1600 en is versierd met toepasselijke teksten, omgeven door een kleurenschema dat duidelijke verwantschap vertoont met de Oostzeestreken. Het XVIIIe eeuwse doophek met koperen boog werd hiervoor eveneens verwijderd.

De voorlezerslessenaar bleef hierbij wel bewaard en het deurtje uit het doophek met de koperen boog is onder de toren opgesteld.

Hier zijn ook vele fragmenten, die bij de restauratie gevonden zijn, ten toon gesteld; daaronder enkele prachtige stukjes gebrandschilderd glas, de oudst bewaarde in ons land.

Het zijn echter vooral de muren die vertellen van het rijke verleden. Direct achter de kansel zijn duidelijke sporen te zien van een vroegere sacramentenis; delen van de ijzeren scharnieren van het vroegere deurtje steken nog tussen de stenen. Hoger tegen de wand nog vage tekenen van veelkleurige beschildering: ruitjesmotieven en ranken. Onder de vele nissen voor liturgisch gebruik is de belangrijkste die in de zuid-oost hoek: een piscina (= wasbekken) met een helaas ongeopend venster nisje erboven.

Een gedeelte van de oorspronkelijke altaarsteen met twee wijdingskruisen, wordt in dezelfde sfeer gebruikt als offersteen, nl. om er de collectezakjes op neer te leggen.

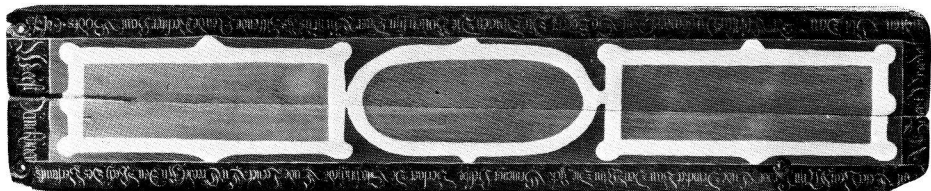
Aan de muur hangt een wandkleed naar ontwerp van de op het eiland woonachtige kunstenaar J. A. Deodatus, met een voorstelling van Jezus' doop in de Jordaan door Johannes de Doper, omgeven door dansers in de traditionele klederdracht van Terschelling, die met een zgn. Op 'e riid-wagen op weg zijn naar de St. Janshoek om daar het traditionele feest voor deze

Bij foto pag. II-203

Het interieur na de restauratie. In de ontleisterde muren zijn de aanzetten van romaanse gewelven zichtbaar gemaakt.

De unieke avondmaalsafel uit het begin van de 17de eeuw.

naamheilige te vieren. In Midsland zijn er op 25 juni (dus na het eigenlijke feest) nog altijd feestelijkheden die aan deze processies herinneren. Aan het orgel is duidelijk zichtbaar dat er familiebanden zijn met dat te Midsland. De contacten met de heer J. F. Kruse, de schoonzoon van de firmant Hardoff te Leeuwarden, liepen via de toenmalige predikant G. A. Wumkes, krijgen dat de firma kon leveren, naar Huizum ging om daar naar een dergelijk orgel te luisteren.

Het gehele gebouw wordt nu gedeukt met een houten tongewelf, maar de aanzetten van de vroegere gewelven zijn allemaal weer zichtbaar. Ze zijn daarmee wellicht symbolisch voor de hele eilander kerkgeschiedenis: omhooglopende lijnen, veranderd van doel, afgebroken en weer opgebouwd, doeleloos misschien naar het schijnt, maar weerbaarstig omhoogstrevend en luchtig naar elkaar toebligend, want ook daarmee zijn wij op Terschelling — niet alleen als kerken — voortdurend bezig.

Literatuur:

Kunstreisboek voor Nederland, Amsterdam 1977. Bulletin K.N.O.B. 1966 e.v.
J. A. Deodatus — Terschelling...
Stoepaen, Terschelling 1978.
R. H. J. Klok — Archeologisch reisboek voor Nederland, Haarlem 1977.
G. Knop — Schyngeralen, Leiden 1946.
K. I. Ruijs — Mededelingen betreffende de historie en de restauratie van de Nederlands Hervormde kerk te Hoorn, Terschelling, Hoorn 1967.
K. I. Ruijs — Kerk-Hoorn-Terschelling, een overzicht bij de inwijding na de restauratie, Hoorn 1969.
K. I. Ruijs — Terschelling... 't Stripper Wyfke door S. J. van der Molen; Jo Smit; G. Elzinga; J. A. Deodatus, Terschelling 1974.
Jo Smit — Terschelling-ger gely, Haren (Gn) 1972.
K. de Vries en J. Smit (red.) — Terschelling brandt 1666, Leeuwarden 1966.
G. A. Wumkes — Tussen Fie en Borne, Schetsen uit de geschiedenis van Schelling-erland, Wester-Schelling 1900.

Een fragment van de noordmuur van het koor, waar zich in de middeleeuwen waarschijnlijk het sacramentshuisje heeft bevonden. Mogelijk is de nis rondom met beeldhouwwerk versierd geweest.

